

שלמי תורה

עיונים והארות בפרשיות התורה

בראשית | שמות

הרב שלמה אישון

פתח דבר

"כי עיקר הלימוד ושנעשה בו רושם הוא הלימוד הבא מכתובת יד אשר על כן נקראו החכמים סופרים".

כך כותב המהרש"א (בבא בתרא י ב) בפירוש דבריו של רב יוסף ב"ר יהושע המעיד ששמע מפמליא של מעלה שאומרים "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו".

על פי הנאמר בספר חסידים לר' יהודה החסיד, עוון יש בידו של מי שהתחדשו לו חידושי תורה ואינו כותבם, וזו לשונו (סימן תקל): "כי הקדוש ברוך הוא גוזר מי יהיה חכם ומה חכמתו וכמה שנים וכמה ספרים יעשה יש שגוזר עליו שעושה ספר אחד או שנים או שלשה... וכל מי שגילה לו הקדוש ברוך הוא דבר ואינו כותבה ויכול לכתוב הרי גזול מי שגילה לו, כי לא גלה לו אלא לכתוב דכתיב (תהלים כ"ה י"ד) 'סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם' וכתוב (משלי ה' ט"ז) 'פוצו מעינותיך חוצה', וזה שכתוב (קהלת י"ב י"ד) 'יביא במשפט על כל נעלם' - שגורם שנעלם, 'אם טוב' - שגילה לו, 'ואם רע' - שאינה כותבה".

גם הרד"ק בהקדמתו לפירושו לנ"ך הרחיב בחשיבותה של הכתיבה: "כי המעשה הוא על שני פנים וכל אחד מהם הוא עמוד גדול לשכר האדם בזה ובבא. האחד הוא מעשה המצוות ושמירתם ודרכי המוסר ימצא בהם שכל טוב בעיני אלקים ואדם, והמעשה האחר הוא כתיבת החכמות וביאור התורה והמצוות לחקקם על ספר למען יעמדו ימים רבים... ועל כן נקראו החכמים בעלי אסופות לפי שאוספין דבריהן ודברי זולתם על ספר להיות לעד למשמרת ולעולם למזכרת ויש להם שכר טוב בעולם וצדקתם עומדת לעד".

השם "שלמי תורה" בו נקרא הספר, ובו רמזו שמי, רומז גם לדבריו של הרב החיד"א (ברית עולם על ספר חסידים שם), המקשר בין כתיבת ספר לבין הקרבת קרבן: "בהקדמת ספר החשוב לב אריה כתב משם רז"ל בזמן שבית המקדש קיים כשאדם מקריב קרבן מתכפר לו, וכשאדם כותב בספר מה שלומד איזה חידוש הכתיבה זו היא עולה לו במקום קרבן. ובזה פירש הרב הנזכר: "זבח ומנחה לא חפצת וכו' עולה וחטאה לא שאלת אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי' - שיעלה במקום קרבן".

הורתו ולידתו של ספר זה בשיעורים בפרשת השבוע אותם אני זוכה בסייעתא דשמיא להעביר מידי שבת בשבתו לאחר התפילה, בבית הכנסת עדת בני ישראל ברעננה. בשיעורים אלו אנו מעמיקים בסוגיות בפרשה, לומדים את דברי רבותינו הראשונים והאחרונים ומתוכם ממשיכים להעמיק גם בביאורים על דרך החסידות. בשיעורים אנו משתדלים למצוא את עומק פשט דבריהם של מפרשי המקרא כפי שניתן לדלותו גם מהגותם של גדולי החסידות. אין זו אמירה של "וורטים" אלא לימוד עיוני של נושאים שונים העולים מתוך פרשת השבוע תוך עיון משותף במקורות עצמם.

זה מכבר הפצירו בי משתתפי השיעור להעלות את השיעורים על הכתב, ועם פטירתו של אבי מורי ר' משה ב"ר שלמה הלוי ז"ל, נענית להפצרותיהם להוציא את הדברים לאור על מנת שיהיה הדבר לעילוי נשמתו.

זכה אבי מורי ז"ל והתקיים בו "ותלמודו בידו". כפי שנהג לספח, היה זה בין השאר בזכות מכה קטנה על היד שקיבל בילדותו מן האדמו"ר מבלאז'וב זצ"ל. לימים אמר לו האדמו"ר שמכה זו היתה סגולה לכך שידו תרבה לכתוב. כתיבתו של אבי מורי הקיפה מאות מאמרים בהם שזורים אהבת התורה, אהבת העם ואהבת הארץ, וממנו ספגתי את ההכרה בערכה וחשיבותה של המילה הכתובה. אבי מורי ז"ל, ואמי מורתי שתבדל"א, חינוכו אותנו להקפדה על כך שלא תעבור סעודה שבת בלא אמירה של "משהו" מפרשת השבוע, ומהם למדנו לעיין ולהגות בפרשני המקרא. אני תפילה שיהיה בספר משום עשיית נחת רוח לנשמתו של אבי מורי, ושתזכה אמי מורתי לעוד שנים רבות של בריאות ונחת מכל בני המשפחה.

הספר מבוסס על רשימות שרשמתי לעצמי מדי שבוע ובהם סיכמתי את עיקרי הדברים שנאמרו בשיעור. אך לא הרי דברים שבעל פה כהרי דברים שבכתב, ולא הרי דפי מקורות הנילווים לשיעור כהרי ספר העומד בפני עצמו. כתיבת הספר דרשה הוספה והרחבה וכך השתדלנו לעשות בצד השארת ציטוטי המקורות כפי שנלמדו בשיעור.

זה המקום להודות לכל המסייעים במלאכת כתיבת הספר: חתני יובל מיכלסון אשר עבר על הסיכומים וערכם עריכה ראשונית. העורכת אילת וידל אשר דאגה לכך שהספר יהיה מובן ונגיש גם למי שאינו מצוי בעומק המושגים ההלכתיים והתלמודיים. העורך הלשוני הרב מנחם גורדון אשר הגיה והעיר הערות חשובות - מעבר לעריכה הלשונית. אנשי הוצאת ספריית בית אל ומנהלה שמעון אבוטבול. משתתפי השיעור וחברי הקהילה אשר תרמו להוצאת הספר. 'ישלם ה' פעלם ותהי משכורתם שלמה מעם ה'.

תודה עמוקה לרעיתי מיכל מנב"ת, אשר שלי ושלכם שלה הוא. יזכנו הקב"ה לראות יחד רוב נחת מבנינו ובנותינו, נכדינו ונכדותינו, ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאינו כולנו יודעי שמו של הקב"ה ולומדי תורתו לשמה.

מרחשון תשע"ח

שלמה אישון
רעננה

תוכן העניינים

ספר בראשית

פרשת בראשית

12	מה טעם פתח בבראשית.....
16	יום אחד
19	למה אין כתיב בשני כי טוב.....
23	ויברא אלוקים את התנינים הגדולים
27	אשר ברא אלוקים לעשות.....

פרשת נח

30	ונח מצא חן בעיני ה'.....
34	ויזכור אלוקים את נח
38	איש צדיק ואיש האדמה.....
42	ונעשה לנו שם.....

פרשת לך לך

47	ויאמר ה' אל אברם לך לך.....
52	אמרי נא אחותי את.....
55	התהלך לפני והיה תמים.....

פרשת וירא

60	וירא אליו ה'... והנה שלשה אנשים.....
64	ותכחש שרה לאמר לא צחקתי.....
70	האף תספה צדיק עם רשע.....
73	ותהי נציב מלח.....

פרשת חיי שרה

79	וה' ברך את אברהם בכל.....
83	ויצחק בא מבוא באר לחי רואי.....
87	ויקח אשה ושמחה קטורה.....

פרשת תולדות

91	אברהם הוליד את יצחק.....
96	איש תם ישב אהלים.....
100	הבארות.....

פרשת ויצא

104	ויצא יעקב מבאר שבע.....
109	ויפגע במקום.....
113	וירא והנה באר בשדה.....
117	והכשבים הפריד יעקב.....

פרשת וישלח

122	ויהי לי שור וחמור.....
127	ויירא יעקב מאד.....
131	על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה.....
137	ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום.....

פרשת וישב

142	שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי.....
146	וישמע ראובן ויצלהו מידם.....
150	וירד יהודה מאת אחיו.....
154	וירא כי טוב פתר.....

פרשת מקץ

159	ולא פנה אל רהבים.....
163	אבל אשמים אנחנו.....
167	ואל שדי יתן לכם רחמים.....

פרשת ויגש

172	ולא יכול יוסף להתאפק.....
177	ויבך על צואריו עוד.....
180	מכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה לרגליו.....

פרשת ויחי

185	המלאך הגואל אותי.....
188	ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך.....
192	אשר יקרא אתכם באחרית הימים.....
196	לא יסור שבט מיהודה.....

פרשת שמות

202	להודיע חבתן שנמשלו לכווכבים.....
208	וירא מלאך ה'... מתוך הסנה.....
212	פקוד פקדתי.....
215	כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך.....
220	נלכה נא דרך שלשת ימים.....

פרשת וארא

226	ושמי ה' לא נודעתי להם.....
231	וידעתם כי אני ה'... והבאתי אתכם אל הארץ.....
235	ואני אקשה את לב פרעה.....
241	קח את מטך... יהי לתנין.....

פרשת בא

246	כי אני הכבדתי את לבו.....
250	מה זאת.....

פרשת בשלח

255	עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה.....
259	שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים.....

פרשת יתרו

263	מה שמועה שמע ובא.....
267	במשוך היובל המה יעלו בהר.....
273	אנכי ה' אלוקיך.....
276	זכור את יום השבת לקדשו.....

פרשת משפטים

281	שור ולא אדם.....
287	אם בעליו עמו לא ישלם.....
292	הנה אנכי שולח מלאך.....

פרשת תרומה

297	מאת כל איש אשר ידבנו לבו.....
301	וכן תעשו - לדורות.....

פרשת תצוה

306	שמן זית זך
312	ונשא אהרן את משפט בני ישראל
315	על פתיל תכלת - תכלת מרדכי
319	ועשית מזבח מקטר קטורת

פרשת כי תשא

323	ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם
329	ועשית כיור נחושת
334	אך את שבתותי תשמורו

פרשת ויקהל

340	ששת ימים תעשה מלאכה
344	לא תבערו אש בכל משובתיכם ביום השבת

פרשת פקודי

350	ויקם משה את המשכן
-----	------------------------

בראשית

בראשית • נח • לך לך • וירא • חיי שרה • תולדות
ויצא • וישלח • וישב • מקץ • ויגש • ויחי

בראשית

מה טעם פתח בבראשית

את פירושו לתורה פותח רש"י בדבריו של רבי יצחק המסביר מדוע פתחה התורה בתיאור בריאת העולם, ולא במצווה הראשונה בה הצטוו ישראל:

אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים", שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. (רש"י א, א)

על פי דבריו אלו של רבי יצחק, כל ספר בראשית, כולל תיאור בריאת העולם וסיפור תולדות אבותינו ומעשיהם, לא היה אמור להיות חלק מן התורה - אך נצרך היה כדי ללמד על זכותו של עם ישראל על ארץ ישראל.

דבר זה מעורר תמיהה גדולה. נכון הוא שהתורה בעיקרה הינה ספר מצוות, אך בכלל מצוות התורה קיימת גם מצוות האמונה, ובכללה האמונה בכך שהעולם נברא על ידי הקב"ה, ואם כן, כיצד ניתן לומר שתיאור בריאת העולם על ידי הקב"ה הוא מיותר? וכלשונו של הרמב"ן:

ויש לשאול בה, כי צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלהים, כי הוא שורש האמונה, ושאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון, הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל. (רמב"ן א, א)

אם לא היה מביא רש"י את דברי רבי יצחק, היה מקום לומר שעל דרך הפשט באמת נצרך כל המסופר בספר בראשית כדי ללמדנו אמונה ומידות טובות, אך מתוך שרש"י הביא את דברי רבי יצחק משתמע שלדעתו לא ניתן היה להסביר באופן פשוט יותר את הצורך במסופר בספר בראשית¹.

1 ר' חיים פלטיאל כתב בפירושו כי רבי יצחק הוא אביו של רש"י אותו רצה לכבד בהביאו את דבריו בפתיחת פירושו לתורה. עוד הוסיף שמסתבר שרש"י רצה לפתוח את פירושו לתורה באות א שבמלה "אמר", כפי שסיים בסוף פרשת וזאת הברכה באותו ת שבמלה "שברת". עם זאת ברור שרש"י לא היה מביא את דברי רבי יצחק אלמלא התקשה בשאלה מדוע פתחה התורה בבראשית.

תיאור מעשה בראשית - סודות עמוקים

אכן ביחס לתיאור בריאת העולם מובן הצורך בדרשתו של רבי יצחק. התיאור המפורט של בריאת העולם באמת אינו נדרש לביסוס האמונה בכך שהעולם נברא על ידי הקב"ה, ולשם כך די היה בנאמר בעשרת הדברות "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי...". ממילא, כפי שכותב הרמב"ן, לא ניתן להבין את מעשה בראשית מתוך פשט המקראות, משום שיש בהם סודות עמוקים שאינם ניתנים להבנה אלא מכח מסורת התורה שבעל פה:

שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מובן מן המקראות, ולא יודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, ויודעיו חייבין להסתיר אותו... והספור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחווה, וחטאם וענשם, וספור גן עדן וגרוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים, וכל שכן ספור דור המבול והפלגה, שאין הצורך בהם גדול...

גם הרמב"ם במורה נבוכים, כותב שאת פשט הפסוקים העוסקים בבריאת העולם ניתן היה לבאר כמשל, ואין הם משמשים בהכרח מקור לאמונה בחידוש העולם:

דע כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם מפני הכתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש, כי אין הכתובים המורים על חידוש העולם יותר מן הכתובים המורים על היות השם גשם, ולא שערי הפירוש סתומים בפנינו ולא נמנעים לנו בענין חידוש העולם, אבל היה אפשר לנו לפרשם כמו שעשינו בהרחקת הגשמות, ואולי זה היה יותר קל הרבה, והיינו יכולים יותר לפרש הפסוקים ההם ולהעמיד קדמות העולם, כמו שפירשנו הכתובים והרחקנו היותו יתברך גשם. (רמב"ם מורה נבוכים ב, כה)

הרמב"ן והרמב"ם מדגישים כי סיפור מעשה בראשית איננו הבסיס לאמונה בבריאת העולם על ידי הקב"ה. כך מובנת תמיהתו של רבי יצחק על כך שהתורה תארה בפירוט את בריאת העולם - אף שאין בכך צורך אמוני או הלכתי.

עומק תשובתו של רבי יצחק לחהותו של סיפור בריאת העולם

תשובתו של רבי יצחק היא כי סיפור בריאת העולם וכן סיפור דור המבול ודור הפלגה נכתבו משום שמהם נלמד שהקב"ה ברא את העולם והושיב בו את מי שמצא ראוי לכך, כל עוד באמת היה ראוי, ומשלא ציית לצויו של הקב"ה ונמצא אינו ראוי לשבת במקומו - גורש ממקום מושבו. עיקרון זה הוא המצדיק את כניסת עם ישראל לארץ ישראל לאחר שיושבי הארץ חטאו ואבדו את זכותם להתגורר בה, כפי שממשיך הרמב"ן ואומר:

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה בבראשית ברא אלהים וספור כל ענין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשילו במעשה ידיו וכל שות תחת רגליו, וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לכדו נמלט הוא ובניו, וזרעם חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו

להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם. אם כן ראוי הוא, כאשר יוסיף הגוי לחטוא, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם. (רמב"ן א, א)

עיקרון זה עובר כחוט השני גם בסיפור תולדות האבות ומעשיהם כולל הירידה למצרים וההבטחה על היציאה ממנה ועל הכניסה לארץ. כל אלו מבוססים על כך שהעולם כולו וארץ ישראל בפרט היא ארצו של הקב"ה והוא הקובע מי הראוי לשבת בה ומי הוא המגורש ממנה.

🌿 'שלא יאחרו ליסטים אתם' - כיצד להתנהל בעולמו של הקב"ה

בשונה מן הרמב"ן, על פי הכלי יקר, גם לרבי יצחק ברור היה שספר בראשית צריך היה להיכתב. קושייתו היתה לא על עצם כתיבת הספר אלא על העובדה שבו פתחה התורה:

ומה שאמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל וכו' אין הפירוש שלא יכתוב בתורה כלל כל הסיפור שמבראשית עד החודש הזה לכם שהרי יש בו צורך גדול בסיפור חידוש העולם כי הוא מפרסם מציאות ה' יתברך וסיפור דור המבול מפרסם השגחתו יתברך לשכר ועונש. מלבד מה שנכתבו בו כמה מצוות אבר מן החי לנח ומילה לאברהם וגיד הנשה על ידי יעקב. אלא שרצה לומר מאחר שעיקר התורה למצוותיה ניתנה אם כן היה לו להתחיל התורה במצוה ראשונה וסיפור זה מבראשית עד החודש הזה לכם די בזה כשיקבענו בסוף התורה. (כלי יקר א, א)

על פי זה, לא בא רבי יצחק בתירוץ, לבאר מדוע נכתב ספר בראשית, אלא מדוע פותחת בו התורה. על פי דבריו, שלילת טענת הגזל כלפי עם ישראל חשוב לה שתופיע בתחילת התורה משום שכל עוד קיים ספק בהצדקה המוסרית שבכיבוש ארץ ישראל על ידי עם ישראל, לא ניתן לצוות המצוות בכלל, ועל מצוות הפסח בפרט שהן המצוות הראשונות בהן הצטוו ישראל:

על זה בא כמתרץ ואמר אילו היה כותב כן היה מעיקרא דדינא פירכא והיה בזה נתינת יד לפושעים לפקור על התורה ובקראו החודש הזה לכם כל שכן דפקר טפי ויאמרו ודאי משה בדא מלבו מצוה זו כי איך יצוה ה' בו על הגזל באומרו משכו וקחו לכם משלכם דוקא והרי אתם לסטים כי לקחתם ארצות שבע אומות ולא מיחה בכם ה' כי אולי לא יקרא התורה מראש ועד סוף. על כן הוצרך להקדים סיפור חידוש העולם להורות שלא על ידי לסטיות לקחו כי אם בצדק ובמשפט.

על פי דברי הכלי יקר, הצורך בהקדמת סיפור בריאת העולם לפרשת החודש נובע מכך שלא ניתן היה לצוות על איסור לגזול את קרבן הפסח והחובה שיהיה בבעלותו של המקריב אותו - כל עוד קיימת מחשבה כי נתינת ארץ ישראל לעם ישראל מבוססת על גזל. אלא שדברי הכלי יקר, על פיהם הצורך לפתוח את התורה בבראשית נובע מהחשש שאדם לא יקרא את התורה עד תומה ולא ידע מהי ההצדקה לנתינת ארץ ישראל לעם ישראל, טעונים ביאור. וכי בגלל חשש זה ישתנה סדר התורה? וכי לא ניתן היה לפתוח ב"חודש הזה לכם", ולהפנות את הטענים "לסטים אתם" לסוף התורה? זאת ועוד, החשש אותו מעלה רבי יצחק הוא שאומות העולם יאמרו על עם ישראל שהם לסטים, ואילו על פי הסברו של הכלי יקר החשש הוא שעם ישראל עצמו יאמר זאת כאשר יצטוו על איסור הגזל בקרבן הפסח. נראה שהצורך לפתוח את התורה בהדגשת העובדה שאיננו גולנים אינו נובע מהחשש שמא אדם

לא יקרא את התורה עד סופה אלא מחומרתו המיוחדת של איסור גזל, כפי שמצאנו בדור המבול שלא ניגמר דינו אלא על הגזל. איסור גזל מהווה יסוד לכלל קיום המצוות בהיותן מושתתות על כך שהקב"ה הוא אדון העולם והמשתמש בעולם שלא על פי הוראותיו של "בעל הבית" הרי הוא כגזול², ועל כן יש לפתוח את התורה בשלילת הטענה של "לסטים אתם".

זכותו של עם ישראל על הארץ היא הבסיס למצוות החודש

יתכן להוסיף שהתורה פתחה בביסוס זכותו של עם ישראל על ארץ ישראל גם משום שארץ ישראל היא הבסיס למצוות "החודש הזה לכם", שהרי קביעת לוח השנה אפשרית רק בארץ ישראל, כפי שכותב הרמב"ם בספר המצוות:

שצונו ית' לקדש חדשים ולחשב חדשים ושנים... ודע שהחשבון הזה שנמנה אותו היום ונדע בו ראשי החדשים והמועדים אי אפשר לעשותו אלא בארץ ישראל לבד... ובכאן שורש גדול מאד מרשי האמונה לא ידעוהו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה. וזה שהיותנו היום בחוצה לארץ מונים במלאכת העבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב, לא מפני חשבוננו נקבעהו יום טוב בשום פנים, אלא מפני שבית דין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חודש או יום טוב... ואנחנו אמנם נחשב היום כדי שנדע היום שקבעו הם, רצוני לומר בני ארץ ישראל, בו ראש חודש, כי במלאכה הזאת בעצמה מונין וקובעין היום, לא בראיה. ועל קביעתם נסמוך. לא על חשבוננו. אבל חשבוננו הוא לגלוי מילתא. והבין זה מאד. ואני אוסיף לך באור. אילו איפשר דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל... הנה חשבוננו זה לא יועילנו אז כלום בשום פנים... (רמב"ם, ספר המצוות, מצות עשה קנג)

על פי זה, גם למסקנת דבריו של רבי יצחק, בעצם פותחת התורה במצוות "החודש הזה לכם", וספר בראשית הוא כעין הקדמה נחוצה למצווה זו.

"כח מעשיו הגיד לעמו"

הסבר מעמיק לכתובת הפרשיות שמבריא את העולם ועד לפרשת החודש, אנו מוצאים בדבריו של השפת אמת. פרשיות אלו מלמדות על כח מעשיהם של האבות שהפכו להיות חלק מן התורה. כל קיומו של העולם הזה הוא מן התורה, שהרי הקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם, אך בפרשיות אלו מתבאר כי אותה תורה תלויה גם במעשיו של האדם בעולם הזה:

השם יתברך רצה לברר כי גם עוה"ז וכל הבריאה ג"כ על ידי כח התורה כמו שכתוב 'בראשית-הביט בתורה וברא העולם'. וזהו ענין תורה שבעל פה שתלוי במעשה האדם. וזה כל הפרשיות ממעשי אבות להראות כי נעשה ממעשיהם תורה. וזה נקרא כח מעשיו הכח שנתן השם יתברך בתוך המעשה. (שפת אמת, בראשית, תרל"א)

"כח מעשיו" הוא הכח הרוחני, דהיינו כח התורה, המצוי בתוך המעשה הגשמי. ספר בראשית כולו מלמד אפוא על "כח מעשיו" כלומר על החיבור שבין עולם המעשה לבין התורה, באשר מכח מעשיהם

2 ר' מסכת ברכות דף לה עמוד א: "אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - מעל".

של ישראל נעשית תורה. על פי זה מתפרשת המילה "הגיד" במובן של המשיך - נתן, וכפי שמבאר השפת אמת במקום אחר:

שהדביק הקדוש ברוך הוא כל העולמות בכח התורה ומצות שבנ"י עושין. וזה שאמר כח מעשיו הגיד לעמו לשון המשכה³. (שפת אמת, פינחס, תרל"ד)

כלומר, הקב"ה נתן לישראל את כח מעשיו ועל ידי כך יכולים ישראל ליצור במעשיהם תורה המקיימת ומחיה את העולם, כפי שממשיך השפת אמת בפרשתנו:

וכשהאדם עושה מעשיו עפ"י כח התורה להשלים רצון הבורא אז מחדש האור שנגנז בהטבע, וע"ז נאמר ואשים דברי כו' וליסוד ארץ לאמור לציון עמי אתה ודרשו חז"ל אל תקרא עמי אלא עמי שהוא שותף במעשה בראשית... (שפת אמת, בראשית, תרל"א)

באופן זה שותף עם ישראל ביצירת העולם ועל ידי כך מסתלקת טענת "לסטים אתם", כפי שכותב השפת אמת:

כי כל מה שלמטה תליא בשורש שלמעלה דבאורייתא איברי עלמא. ובני ישראל שמברין זאת ומחזירין כל הדברים להראשית והשורש שיש להם בתורה כדאיתא בשביל ישראל שנק' ראשית... וכיון שהראשית בידם שזה הוא כח מעשיו של הקדוש ברוך הוא ממילא הכל שלהם. (שפת אמת, בהה, תרמ"ט)

אין כמצוות קידוש החודש בכדי ללמד על כוחו של עם ישראל לקדש את המציאות ולהיות על ידי כך שותף במעשה בראשית, שהרי במצוות קידוש החודש מקדש עם ישראל את הזמן וקובע את המועדים⁴. אכן ראוי היה שמצוות קידוש החודש תפתח את התורה בהיותה המצווה הראשונה שהצטוו בה ישראל, אלא שרבי יצחק מלמדנו כי פרשיות בראשית מהוות את היסוד לפרשת קידוש החודש, הן בהיותן היסוד לזכותנו על ארץ ישראל שמכוחה ניתן לקדש את החודש, והן בהיותן מלמדות על כח מעשיו של עם ישראל - כח ששיאו בא לידי ביטוי במצוות קידוש החודש.

יום אחד

בסדר בריאת העולם מתוארת בריאת האור ביום הראשון:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי אור וַיְהי אור: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאֹר כִּי טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאֹר יוֹם וּלְחֹשֶׁךְ קִיָּא לַיְלָה וַיְהי עֶרֶב וַיְהי בֹקֶר יוֹם אֶחָד: (א, ג-ה)

3 וראו גם בשפת אמת פרשת וישלח תרל"ט: "בפסוק 'ואשלחה להגיד לאדוני למצוא חן בעיניך' אח"כ ג'כ' למצוא חן בעיני אדוני'. ומסתמא אמר אמת. אכן נראה שרצה להמשיך את עשו ג'כ' כמ"ש הגדה לשון המשכה כגידין".

4 שיחות הרב צבי יהודה על התורה, בראשית, סדרה ב, קדושת הזמנים.

פסוקים אלו מעוררים מספר שאלות: המאורות נבראו ביום הרביעי, אם כן, מה משמעות בריאת האור ביום הראשון? מדוע אומר הכתוב "ויהי אור" ולא "ויהי כן" כפי שנאמר בשאר הימים? מדוע הסיומת היא "יום אחד" ולא "יום ראשון" כבשאר הימים?

מהו האור של היום הראשון

תשובה לשאלה הראשונה ניתן למצוא בדברי רש"י המבאר, על פי חז"ל, שהאור שנברא ביום הראשון איננו אור השמש המוכר לנו, אשר נברא ביום רביעי, אלא אור רוחני שנגנז לצדיקים לעתיד לבא:

וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל - אף בזה אנו צריכים לדברי אגדה ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא. (רש"י א, ד)

זוהי גם דעתו של הרמב"ן הכותב שמטעם זה השתמשה התורה במילים "ויהי אור" ולא "ויהי כן", משום שבאמת האור לא נשאר כפי שהוא לאחר שנברא:

ויהי אור - לא אמר "ויהי כן", כאמור בשאר הימים, לפי שלא עמד האור בתכונה הזאת כל הימים כשאר מעשה בראשית. (רמב"ן א, ג)

ומטעים את הדברים הנצי"ב בפירושו:

יהי אור. ידוע שזה האור אינו אור המאיר לדורות. וכמו שאר דברים שבפרשה. ומשום הכי לא כתיב גביה ויהי כן. כי גם מתחלה לא נוצר זה האור כי אם שיהא גנוז לצדיקים אחר כך... ומלת כן משמעו גם לשון יסוד ובסיס כמו (משלי יא, ט): "כֵּן צִדְקָה לְחַיִּים וְיִמְרוֹתָי רָעָה לְמוֹתוֹ". ומשום הכי לא כתיב כאן כמו בכל הבריאה ויהי כן. (העמק דבר א, ג)

יום אחד או יום ראשון

כתב החזקוני שביום הראשון נאמר "יום אחד" מפני "שאין דרך לקרוא ראשון לשום ענין יחיד, ובגמר בריאת יום זה עדיין לא נבראו שאר ימים". כלומר, התואר "ראשון" שייך רק כאשר יש משהו לאחריו, ועל כן ביום הראשון בו עוד לא היה דבר אחריו - לא ניתן היה להשתמש בתואר "ראשון". אולם רש"י לא קיבל הסבר זה, ובאר את השימוש במילים "יום אחד" על פי מדרש חז"ל:

יום אחד - לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון כמו שכתוב בשאר הימים שני שלישי רביעי למה כתב אחד לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום ב' כך מפורש בבראשית רבה. (רש"י א, ה)

המהר"ל מבאר שרש"י אינו מקבל את הסברו של החזקוני, משום שבשעה שכתב משה רבנו את התורה יכול היה כבר לנקוט בלשון "ראשון":

מפני שהוקשה להם דהוי למכתב "יום ראשון", כמו שאמרנו למעלה, כי בעת שכתב משה רבנו עליו השלום התורה כבר היו ז' ימי בראשית, והוי מצי למכתב "יום ראשון". (מהר"ל, גור אריה א, ה)

על כן מבאר רש"י שהמילים "יום אחד" מתייחסות לתוכנו של היום, המבטא אחדות גמורה, כפי שממשיך המהר"ל:

וכתב "יום אחד" להודיעך כי זה היום היה אחד, שלא היה ביום הזה שום שניות לגמרי, רק אחדות גמור. כי הזמן שהוא היום מתייחס אל הדבר שנמצא בו, ומפני שלא היה נמצא בו רק אחדות נקרא "יום אחד", כי הזמן שהוא מתייחס אל הנמצא בו הוא ברור.

המשך חכמה סבור גם כן כי השימוש במילים "יום אחד" נובע מייחודיותו של היום, בו האיר האור שעתיד לזרוח רק לעתיד לבוא. ייחודיות זו העמידה את היום הראשון במדרגה נפרדת מיתר הימים ועל כן לא השתמשה התורה במילים "יום ראשון" שיש בהם ביטוי של שייכות לימים שלאחריו:

יום אחד - אמר אחד ולא ראשון לפי שראשון ושני הוא על דבר המתחם זה לזה... הבריאה של אור שנברא ביום ראשון היה במדרגה גבוהה מבריאת העולם לפי מצבה בעולם הזה לכן אמר שהוא רק יום אחד שהוא אחד במדרגתו ובמצבו ואינו מסודרים זה נגד זה. (משך חכמה א, ה)

אורו של היום הראשון מבטא אחדות מוחלטת ושלמות מוחלטת, אור שאין בו חושך. אך העולם אינו ראוי עדיין לשלמות זו ועל כן האור נגנז.

תכליתו של העולם

אכן העובדה שהאור נגנז לעתיד לבוא ולא נעלם לחלוטין, מלמדת על תכליתו של העולם. לאחר הצמצום והירידה שהחלה ביום השני לבריאה, והמשיכה בששת ימי בראשית, מתחיל העולם בצעידתו לקראת שלמותו, לקראת הופעתו מחדש של אותו אור אחדות. אור זה הוא אורו של משיח שבשעה שיאיר יעלמו כל כוחות הרע והחושך מן העולם. כך עולה מתוך דברי המדרש⁵:

זה שנאמר ברוח הקודש על ידי דוד מלך ישראל "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור"... מהו באורך נראה אור, איזה אור שכנסת ישראל מצפה, זה אורו של משיח שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב, מלמד שצפה הקדוש ברוך הוא במשיח ובמעשיו קודם שנברא העולם וגנוז למשיחו לדורו תחת כסא הכבוד שלו...

מהלך זה של עולם נטול אור, שנראה כחסר מגמה ותכלית, אך באמת מתקדם לקראת הופעת האור שיגלה את האחדות והשלמות שבו, רמוז כבר בפסוקים הפותחים את סיפור בריאת העולם.

מפסוקים אלו אנו למדים שטרם בריאת האור היה העולם בגדר של "תוהו ובוהו". מציאות זו, מבאר הרב קוק וצ"ל, היא מציאות בה נבראו כבר פרטים רבים, אך כל אחד עומד לעצמו, בלא תכלית משותפת המחברת ביניהם. משל למה הדבר דומה, למי שנכנס לחדר חשוך, היכול למשש פרטים שונים המצויים בחדר, אך אינו יכול לעמוד על מראהו עד שיידלק האור. רק בריאת האור חשפה אפוא את התכלית המשותפת של הפרטים כולם:

והנה מסוד ה' נודע לחז"ל שהבורא ית' ברא בריות הרבה נפרדות בתכליתן, שכל אחת היתה בודדת בתכליתה בפני עצמה, וזהו גדר החושך, שהוא שכן קרוב לתוהו ובוהו, רק אח"כ ברא עולם מתוקן מאוחד שכל אחד מחלקיו מחובר לזולתו, ונתקברו הנפרדים ונתחברו לתכלית אחת גדולה ונשגבה, וזהו האורה, הכח המחבר כל המון הבריות לתכלית אחת. (מדבר שור, הדרוש האחד עשר).

הסבר זה מיישב סתירה, לכאורה, בין תיאור הבריאה בפרשתנו בה קדמה בריאת השמים והארץ לבריאת האור, לבין תאור הבריאה בספר תהילים שם מקדים דוד המלך את בריאת האור לבריאת השמים והארץ, ככתוב: "עֹטָה אֹר פְּשָׁלָמָה נוֹטָה שָׁמַיִם פִּירְעָה".

פסוקי התורה, מבאר הרב קוק זצ"ל, מתארים את בריאת העולם יש מאין ועל כן פותחים בבריאת השמים והארץ. אולם בריאה זו של שמים וארץ היתה, כל עוד לא נוצר האור, בבחינת תוהו ובוהו - חסרת סדר ותכלית. מבחינת תכלית העולם ואפשרות קיומו מתחילה הבריאה רק עם בריאת האור. דוד המלך בתהילים בא לתאר את שלמות העולם. שלמות זו נובעת, כאמור, מאור היום הראשון שחשף את ההרמוניה שבין הפרטים, והוציא על ידי כך את העולם מהתוהו ובוהו בו היה נתון. על כן, כאשר מתאר דוד המלך את שלמות העולם, מתחיל הוא מבריאת האור:

באמת קדמו שמים וארץ נפרדים, שלא היה להם הכח המאחד והם היו בחושך ותוהו. והתורה התחילה שבראשית ברא שמים וארץ בלא כח אחדותם, ואח"כ תקנם ויחדם בבריאת האורה "ויאמר אלקים יהי אור". ואותן הראשונים לא היה אפשר שיתקיימו בתכונתם כי לא היו במצבם נכונים להפיק התכלית העליונה, על כן סיפר הכתוב שהי' תוהו ובהו, ועל ידי האור נעשה קיום הכל. א"כ עיקר בריאתם חשוב רק אחר בריאת האורה, שאז באו לתכונה תכליתית ומתקיימת. על כן אמר: "עטה אור" והדר: "נוטה שמים", וסיפר פרטי הבריאה עד שאמר: "יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד", שרק על ידי הכח שכולל האור, בזה יתקיימו ויצאו מכלל תוהו ובוהו לכלל קיום עולם ועד, להשלים חפץ ה' ושמחתו במעשיו.

העולם החל בתוהו ובוהו שהפסיק עם בריאת האור. אור זה גזר הקב"ה לעתיד לבוא ומתוך כך העולם חזר למצב של כעין "תוהו ובוהו".

כמו אורו של היום הראשון שהפסיק את מציאות התוהו ובוהו שקדמה לו, כך עתיד לזרוח אורו של משיח שיבטל את ה"תוהו ובוהו" הקיים בעולם ויחשוף את השלמות וההרמוניה הקיימים בו.

למה אין כתיב בשני כי טוב

חז"ל במדרש מביאים שלושה טעמים לכך שביום השני לא נאמר "כי טוב":

רבי יוחנן תני לה בשם רבי יוסי ב"ר חלפתא שבו נבראת גיהנם, שנא' כי ערוך מאתמול תפתה, יום שיש בו אתמול ואין בו שלשום, רבי חנינא אומר שבו נבראת מחלוקת, שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים, אמר רב טביומי אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו אין בה כי טוב, מחלוקת שהיא לערובו על אחת כמה וכמה, אמר רב שמואל לפי שלא נגמרה מלאכת המים, לפיכך כתוב בשלישי כי טוב שני פעמים אחד למלאכת המים, וא' למלאכתו של יום... (מדרש רבה, בראשית ד)

דברי המדרש מעוררים מספר שאלות: מדוע נברא הגיהנום דווקא ביום השני? מדוע לא נגמרה